

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (6) 2023

<https://doi.org/10.46868/atdd.2023>.

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received : 05.12.2023

Kabul tarihi | Accepted: 10.12.2023

Yayın tarihi | Published : 25.12.2023

Aysel Ateş

<https://orcid.org/0000-0001-6301-8345>

PhD, Pamukkale University, Institute of Social Sciences, Turkey, aysell_ates_09@hotmail.com

Hacı Ören

<https://orcid.org/0000-0003-1679-5576>

PhD, Pamukkale University, Institute of Social Sciences, Turkey, hacioren20@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Ateş, A. ve Ören, H. (2023). Eski Mısır Mumyalama Geleneğinde Kanopik Kaplar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (6), 2582-2602.

Eski Mısır Mumyalama Geleneğinde Kanopik Kaplar

Öz

Ölüm olgusu, insanoğlunun yaşamı boyunca en büyük korkularından birisi olmuştur. Zira insanoğlunun bir gün yok olup gideceği düşüncesi zihnini hep meşgul etmekle birlikte sonsuz yaşama ulaşmak için tarih boyunca çeşitli arayışlar içerisine girmiştir. Ölümden sonra hayatın devamı ettiği düşüncesinden hareketle mumyalama tekniğinin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Nitekim mumyalamanın çok tanrılı bir dini yapıya sahip olan Eski Mısır uygarlığı tarafından da uygulandığı bilinmektedir. Zira Eski Mısır toplumunda ruhun beden sağlamsa geri gelebileceği inancı hakimdir. Bu bağlamda Mısır toplumunda ölen kimsenin vücudunun bütün olarak mumyalanmasından önce akciğer, karaciğer, bağırsaklar ve mide gibi iç organların çıkarılarak çeşitli işlemlere tabi tutulduğu bilinmektedir. Akabinde ölünün statüsüne göre özel olarak ahşap, taş, kil, bazalt veya kaymaktaşıdan şekillendirilen “Kanopik” adı verilen dört adet kap içerisine yerleştirildiği görülmektedir. Söz konusu kapların üzerinde Şahin başlı tanrı “Horus’un Oğulları” isimli koruyucu tanrı figürleri yer almaktadır. İnanç gereği bu tanrı figürlerinin her biri bir organı yeniden diriliş gününe kadar koruduğu düşünülmektedir. Nitekim bu kapların, çoğunlukla ahşaptan imal edilen ve altı kızaklı olan sandıklar içerisine yerleştirilerek mezarda ölünün yanına konulduğu gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Mısır, Mumya, Kanopik kap

Canopic Vessels in the Ancient Egyptian Mummification Tradition

Abstract

The phenomenon of death has been one of the greatest fears of human beings throughout their lives. Because the thought that human beings will disappear one day has always occupied their minds and they have been in various searches throughout history to reach eternal life. It is thought that the mummification technique emerged based on the idea that life continues after death. As a matter of fact, it is known that mummification was also practiced by the Ancient Egyptian civilization, which had a polytheistic religious structure. Because in Ancient Egyptian society, the belief that the soul can come back if the body is intact is dominant. In this context, it is known that in Egyptian society, before the body of the deceased was embalmed as a whole, internal organs such as lungs, liver, intestines and stomach were removed and subjected to various procedures. Then, depending on the status of the deceased, they were placed in four vessels called “Kanopic”, which were specially shaped from wood, stone, clay, basalt or alabaster. On these vessels are the figures of the protective gods named “Sons of Horus”, the falcon-headed god. According to the belief, each of these god figures is thought to protect an organ until the day of resurrection. As a matter of fact, it is observed that these vessels were placed in chests, which were mostly made of wood with six sleds, and placed next to the deceased in the grave.

Keywords: Ancient Egypt, Mummy, Canopic Vessel

Giriş

Eski Mısır Uygarlığı tarihi devirlerin başlangıcından günümüze miras kalan kadim medeniyetlerden birisidir. Afrika Kıtası'nın kuzeydoğusuna lokalize edilen Mısır'ın eskiçağlarda otuzdan fazla hanedanlığa ev sahipliği yaptığı bilinmektedir (İnan, 1992, s. 57). Ayrıca matematiksel konumu itibariyle sıcak bir iklim kuşağı üzerinde yer alan Mısır coğrafyasının büyük bir kısmı çöllerle kaplıdır. Diğer yandan dünyanın sayılı uzunluktaki nehirlerinden olan Nil Nehri bu ülkenin var oluş sebebi olarak nitelendirilmektedir. Nitekim Herodotos'un “Mısır, Nil'in bir armağanıdır.” (Kuhrt, 2013, s. 153; Memiş, 2009, s.70; Herodotos, II, 10.) sözünden de anlaşılacağı üzere Nil Nehri, Mısır medeniyetinin can damarıdır.

Eski Mısır'ın yapısal ve toplumsal dinamiklerine bakıldığında ise birçok yönüyle diğer eskiçağ toplumlarından farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Zira bu yönüyle Mısır coğrafyası geçmişte olduğu gibi bugün de tüm dikkatleri üzerine çekmektedir. Bunlar içerisinde ilgi çekici olanı ise mumyalama tekniğidir. Herodotos'un “*Historia*” adlı ünlü eserinde Mısır

uygarlığında yapıldığı bilinen mumyalama tekniği hakkında da bilgiler yer almaktadır (Herodotos II, 85-88). Aynı zamanda Diodorus Siculus'a ait "*Bibliotheca Historica (Tarih Kütüphanesi)*"da", Strabon'un "*Geographika (Coğrafya)*" adlı kitabında ve Yaşlı Plinius'un "*Natural History (Doğa Tarihi)*" isimli eserinde mumyalama tekniği ile ilgili bilgiler de mevcuttur (Bianucci et al., 2015, s. 2).

Tarih boyunca insan zihnini meşgul eden konuların başında gelen ölüm, insanın en çok korktuğu ama bir o kadar da yakın olduğu gerçek bir olgudur. Eski Mısır kültüründe bu olgu, ürkütücü olarak algılansa da kaçınılmaz gerçeğin kendisi olarak kabul edilmiştir. Bir Mısırlı kimse için yeniden diriliş hadisesi ölümle gerçekleşmekteydi. Nitekim ölümü yeniden diriliş olarak nitelendiren Mısırlılar, ölümden sonra ruhun tekrardan bir bedende yaşam bulacağına inanmışlardır. Bu anlamda Eski Mısır'da her varlığın ruh ve hayati yaşam gücü denilen, yani maddeye karşılık gelen bir **Ba** (madde) ve **Ka** (ruh) denilen iki nesnenin varlığı mevcuttur. Ba ve Ka'nın mezardan öbür dünyaya giden yolu sonsuza kadar başarıyla geçebilmesini sağlamak amacıyla, bu varlıkları barındıracak kalıcı bir beden hazırlanması gerekirdi. Dolayısıyla söz konusu olan Ba ve Ka'nın evi veya sığınacağı bir liman olarak beden korunmalıydı.¹ Bu noktadan hareketle inanç gereği ölen kişinin öte dünyada yeniden var olabilmesi için cesedinin fiziki dokusunun bozulmasını önlemek amacıyla mumyalamak başta olmak üzere birtakım yöntemlere başvurmuşlardır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Eski Mısır'da ölüm hadisesiyle ruhun bedeni terk ettiği ve daha sonrasında tekrar o bedene geri döndüğüne inanılmıştır. Buradan hareketle Mısırlıların yaygın ve yerleşmiş bir gelenek olan öte dünya inancı gereği ölümlerini birtakım mezar eşyalarıyla birlikte gömdükleri anlaşılmaktadır. Nitekim mezar alanlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucu, ölmüş bir kişinin iç organlarının konulduğu kanopik olarak adlandırılan kapların yanı sıra günlük kullanım eşyaları ortaya çıkarılmıştır. Bu eşyalar arasında; minyatür tabutlar, ushabitler², süs eşyaları, giysi, takı, savaş araç-gereçleri ve yiyeceklerin yer aldığı görülmektedir (David, 2003, s. 60). Buradan da anlaşılacağı üzere söz konusu mezar buluntuları, Eski Mısır toplumunun günlük yaşam pratikleri, din ve ölü gömme gelenekleri ile ilgili veriler sunması bakımından önemlidir.

¹ (Goldstein, 1990, s.21).

² Eski Mısır'da ölümler ushabit adı verilen küçük büyüklükte heykellerle beraber gömülürdü. Bu heykellerin görevi ölen kişinin günlük ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bunlar genellikle efsunlanarak ve boyanarak gömülmüşlerdir. Söz konusu heykellerin sayısı ölen kimsenin zenginliğine göre artabilir, yılın her gününe karşılık bu sayı 365'i bulmaktadır (Brier, 2001, s. 46).

1. Mumyalama Uygulaması ve Kanopik Kaplar

Mısır'da tarihin ilk dönemlerinden itibaren cesetlerin çöl kumu içerisine gömüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak burada var olan yüksek sıcaklık ve kuraklık, gömülen cesedin hızlı bir şekilde kurummasını neden olmuştur. Öte yandan toprak altında kalan cesedin havayla temasının kesilmesi sonucu hem bakteri ve böceklerin oluşmasını hem de bedenin dokusal yapısının bozulmasını önlediği gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda Hanedanlar Öncesi Dönem'e (MÖ 3000) tarihlendirilen ilk mumyalama örneklerine Mısır'ın çöller bölgesinde rastlanmıştır (Öhrström et al., 2020, s. 1; Brewer et al., 2007, s. 179). Buradan hareketle ölümlerin gündelik yaşamlarına ait eşyalarıyla birlikte oval şekilde yapılan mezarlara cenin pozisyonunda gömüldükleri görülmektedir. Mısır çöllerinde doğal yollarla kuruyarak mumyalaştığı belirtilen ve British Museum'da sergilenen "Ginger" adı verilen mumya, adı geçen döneme ait bir örnektir. Ayrıca Paula Vegia, doğal mumyalama yönteminin Hanedanlar Öncesi Dönem'de ortaya çıktığını ve Erken Hanedanlar Dönemi'nden itibaren (MÖ 3400-3000) daha da yaygın hale geldiğini ifade etmektedir (Vegia, 2012, s. 1).

Zaman içerisinde geliştirilen yapay mumyalama tekniklerinin doğal mumyalama sürecinin gözlemlenmesi sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Ikram, 2003, s.49-50). Bunun yanı sıra yapay mumyalama yöntemi, 1. Hanedanlık Dönemi'nde (MÖ 3000–2850) toplumun üst tabakasına mensup rahipler tarafından, ölümden sonraki yaşam için cesetleri korumak amacıyla uygulanmaya başlandığı belirtilmektedir (Öhrström et al., 2020, s.1). Eski Krallık Devri'nin 4. Hanedanlık Dönemi'nden (MÖ 2613) itibaren yapay mumyalama tekniklerinin daha da yaygınlaşarak toplumun geneline yayıldığı gözlenmiştir (Vegia, 2012, s. 2).

Etimolojik kökenine bakıldığında Latince "*mumia*"dan gelen mumya kelimesi, bitüm veya zifti tanımlayan Arapça *mūmiyyah* ifadesinden türemiştir (Vegia, 2012, s.1). Söz konusu bu uygulama zamanla bir meslek haline gelmiştir. Herodotos'un "*Historia*" adlı eserinde kaydedildiği şekliyle, bir mumya şu şekilde hazırlanmaktaydı. Bir kimse öldüğünde mumya işiyle görevli uzmana getirilirdi. Burada;

"Eğri bir demir çubukla ölünün burnundan beyni çıkarılarak kafasının içi ilaçlarla yıkanır. Sonra karnı yarılarak içinden organlar alınır, karnın içi hurma şarabı ile yıkanır ve kokular püskürtülür; karnına dövülmüş saf mür ve çeşitli baharatlar doldurulur ve dikilir. Ceset 70 gün sodyum karbonat içerisine yatırılır, sonra yıkanarak zamkly ketene sarılır ve ölü sahibine verilir." (Herodotos II, 85-88) yöntemin uygulanışı ve süreci bu şekilde ifade edilmiştir.

Günümüzde ulaşılan arkeolojik veriler ve Herodotos'un anlattıklarından hareketle, en gelişmişinden maddi anlamda en maliyetli olanlarına kadar çok sayıda mumyalama tekniğinin olduğu bilinmektedir. Bunların birçoğunda iç organlar (mide, akciğer, karaciğer ve bağırsaklar) karnın sol kısmından taş bıçakla yarıp alınmakta, beyin ise metal çubuklar vasıtasıyla burundan çekilerek çıkarılmaktadır. Daha sonra ceset Mısır Çölü'nde doğal halde bulunan sodyum karbonat tuzu ile kaplanıp bedeninin kuruması sağlanmakta ve elde edilen bitkisel karışımlarla bütün vücut yağlanıp, keten bandajlarla sıkı sıkı sarıldıktan sonra işlem sonlandırılmaktadır. Bu işlemlerin tamamı ölümden mezara girinceye kadar yaklaşık yetmiş gün sürmektedir (Brewer et al., 2007, s. 181). Diğer yandan Herodotos'a göre mumyalama tekniğinin ölen kişinin ekonomik durumuna göre üç farklı şekilde uygulandığı ifade edilmektedir. Bunların ilki ve en pahalı olanı daha önce aktarılan mumyalamadır. Orta düzeye hitap eden ikinci sınıf mumyalama da ise;

“Mumyacı, ölünün karnını yarıdıktan sonra iç organlarını çıkartmadan, içine sedir ağacından elde edilen yağı enjekte eder, gereken gün sayısı kadar tuz içinde bırakılır; son güne gelindiğinde içerideki sedir likörü çekilir. Böylelikle ölünün içinde ne varsa hepsi sıvı halinde çıkarılmış olur. Bir deri bir kemik kalan ölü daha sonra teslim edilir.” denilmektedir. Üçüncü sınıf mumyalama da; *“Ölünün içi iç sürdürücü bir tuzla temizlendikten sonra yetmiş gün tuza batırılır ve ailesine teslim edilir.”* (Herodotos II, 87-88) şeklinde gerçekleştirilen bu yöntem çoğunlukla toplumun yoksul kimseleri tarafından tercih edilmiştir.

Öte yandan bu mumyalama uygulamasının günümüz tıbbi koşulları göz önüne alındığında hayli gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Mısır, yalnızca anatomik bilginin gelişimiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda modern tıp biliminin temellerinin atılmasına da katkı sağlamıştır (Smith, 1914, s. 191). Bu bilgilerden hareketle Mısır uygarlığında mumyalama sanatı çok erken bir dönemde uygulanmaya başlanmış olup, zaman içerisinde bir uzmanlık haline gelmiştir. Nitekim mumyalama işlemi, vücudun organlarının çoğunun karın ve göğüs boşluğundan çıkarılmasını içermektedir. İç organlar çıkarılıp doğal natron maddesi içerisinde işlendikten sonra paketlenerek ya vücut boşluklarına geri konulmuş ya da “kanopik”³ olarak

³ “Kanopik” terimi, kavanoz biçiminde gösterilen Geç Krallık Devri tanrısı “Canopis” adından gelmektedir. İlk Mısır bilimciler göre, “kanopik” kelimesi ile bağlantı Truva Savaşı'nın dönüş yolculuğunda ölen ve kendi adını taşıyan kentine gömülen Sparta kralı Menelaus'un gemi kaptanı Canopus'un efsanesiyle ilişkilendirilmektedir. Bkz. (Brier, 2001, s. 46); Ayrıca Sabine Laemmel ve Geç Romalı yazar Rufnus'a göre; bu kahraman, Osiris'in insan başı şeklindeki tezahürü olarak görülüp, Osiris hydreios olarak bilinmekte ve ona bu şekilde kutsallık atfedilip saygı duyulduğu belirtilmektedir. Söz konusu bu terim günümüzde de kullanılmakta olup bugün Mısır Delta'sında, yer alan İskenderiye şehri yakınlarındaki Kanopos'tur. Nitekim kahramana hitaben kentin ismi halen kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Laemmel, 2015, s. 154).

bilinen kaplara yerleştirilerek, mezarda ölünün yanına bırakılmışlardır. Buradan hareketle ‘kanopik’ terimi mumyalama işlemi sırasında vücuttan çıkarılan ve iç organların muhafaza edildiği kaplara verilen bir isim olmuştur. Söz konusu bu kaplar, ölen kimsenin sosyal statüsü ve zenginliğine göre ahşap, taş, kil, pişmiş toprak, fayans, kalsit, kaymaktaşı gibi çeşitli doğal malzemeler kullanılarak yapılmıştır (David, 2003, s. 199; John, 2010, s. 25). Ayrıca ölen kişi ne kadar zengin veya statü sahibiyse, kap ve kapakları o derece iyi süslenip şekillendirilmiştir.

Bunların yanı sıra Eski Krallık Devri’nin 4. Hanedanlık Dönemi’nden (yaklaşık MÖ 2613-2494) itibaren Mısırlılar çıkarılan dört temel organı kanopik kaplar içerisine koyduktan sonra mezarda mumyaların yanına yerleştirmeye başlamışlardır (Öhrström et al., 2020, s.2). Burada arkeolojik veriler konunun daha iyi anlaşılması bakımından hayli miktarda somut veri sunmaktadır. Ayrıca Eski Mısır’ın ölü gömme geleneklerini yansıtan simgesel eşyalardan biri olarak görülen bu kanopik kaplar ölen kişinin iç organlarını muhafaza etme fonksiyonunun yanı sıra ölü gömme ritüelleriyle de yakından ilişkilidir. Tarihsel süreç içerisindeki kullanımına bakıldığında ise Eski Mısır’ın erken dönemlerinde ortaya çıkmış olmakla birlikte zaman zaman kullanımı azalmış olsa da varlığını mumyalama teknikleri gibi uzun süre devam ettirmiştir. Bunların oldukça uzun tarihsel geçmişe sahip olmasına ilaveten Mısır coğrafyasında yaygın olarak kullanıldıkları da tespit edilmiştir. Şöyle ki bu kanopik kapların ülkenin kuzeyindeki Akdeniz sahil şeridinden, güney sınırları içerisinde yer alan Nübye’ye kadar olan nekropol alanlarında varlığı tespit edilmiştir (Leammel, 2015, s. 152).

Eski Mısır’da mumyalama tekniklerinin uygulanma süreciyle eş zamanlı olarak iç organlar çıkarılmaya başlandığı daha önce de ifade edilmişti. Mısırlılar, ölünün vücudunda çürümenin ilk olarak karındaki iç organlardan başladığını keşfetmişler ve bundan dolayı da söz konusu organlar için erken dönemlerden itibaren çürümeden koruma yöntemini geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Cesedin mumyalama işlemi esnasında vücudun sol tarafından bir delik açıldıktan sonra dört temel iç organ; karaciğer, akciğer, mide ve bağırsaklar karın boşluğundan çıkarılmaktadır. Akabinde mumyacılar tarafından organlar, nemi emme özelliği olan natron tuzuna batırılarak kurutulmaktadır. Devamında her organ, yıkanıp, yağlanarak keten bezlere sarıldıktan sonra bunlar Şahin başlı Tanrı “Horus'un⁴ dört oğlu”⁵ adı verilen koruyucu tanrılara adanan dört kanopik⁶ kap içerisine konularak mezara yerleştirilmektedir. Bu organlardan

⁴ Horus, İsis ve Osiris’in oğlu, Mısır kralının koruyucusu şahin başlı tanrıdır (Mieroop, 2019, s. 349).

⁵ Bu dört tanrı bazı metinlerde Horus’un, bazılarında ise Osiris’in çocukları şeklinde ifade edilmektedir (Budge, 1893, s. 195).

⁶ Burada dikkat çeken diğer bir konu kanopik kavanozların kapasitesi meselesidir. Bu kavanozların çoğunun, bilhassa kaymaktaşıdan yapılmış olanlar daha geniş bir kapasiteye sahipken, karaciğer gibi hacimli iç organların konulduğu kapların daha geniş olması gerekmektedir. Bu nedenle bazı araştırmacılar, gerçek organların sadece

karaciğerin insan başlı tanrı “İmseti”, akciğerin maymun başlı tanrı “Hapy”, midenin çakal başlı tanrı “Duamutef” ve bağırsakların da şahin başlı tanrı “Kebhsenuf” tarafından korunulduğuna inanılmaktadır (Brier, 1996, s.27). Bu kapların her biri üzerinde, içindeki organı korumaktan sorumlu tanrıya bir dua yazılıdır. Örneğin Maymun başlı kavanozda:

“Neith tarafından nakledilen: Kapalı olanı saklıyorum ve içimdeki Hapy’i koruyorum. Kraliyet kâtibi Osiris’in muhafazasında, Esortais’dan doğan Kheraru’nun hakiki sözü, Hapy’nin muhafazasındadır. Osiris Kheraru Hapy’dir”. Çakal başlı kavanozda: *“Neith tarafından nakledilen: Her gün sabahı ve akşamı içimdeki Duamutef’i koruyarak geçiriyorum. Kraliyet kâtibi Osiris’in korumasında, Esortais’dan doğan Kheraru’nun hakiki sözü, Duamutef’in korumasındadır. Osiris Kheraru, Duamutef’tir.”* (Goldstein, 1990, s. 21) şeklinde ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere kapların içerisinde bulunan organların öte dünyaya gidinceye kadar dualarla birlikte tanrıların güvencesi altına alınmıştır. Söz konusu her tanrı sırasıyla İsis, Nephthys, Neith ve Selket gibi tanrıçalar tarafından korunduğuna inanılmaktadır⁷. Bunların yanı sıra kalbin çıkarıldığı örnekler de rastlanmaktadır. Fakat çoğunlukla öteki dünya inancında yargılama işlemiyle ilişkilendirilen kalp genellikle vücutta bırakılmaktadır. Nadiren de olsa çıkarılmakla birlikte mumyalandıktan sonra geri yerleştirilmektedir. Bununla birlikte “Ölümler Kitabı”nın 30 B bölümünde ölümlerin, yüce tanrılar huzurundaki mahkemede hesaba çekilmesini anlatan ilgili pasajda Scarab böceği ile kalp desteklenmesi veya kalbin yerine de bu böcek yerleştirildiği anlatılmaktadır (Brewer et al., 2007, s. 181). Nitekim çıkarılan iç organların, vücudun mumyalanmasında olduğu gibi aynı işlemlere tabi tutulduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda ifade edildiği gibi kanopik kaplar, Eski Mısır’da ölümlerin iç organlarını muhafaza etmektedir. Bu yüzden söz konusu kapları birbirinden farklı formları ve şekilleri nedeniyle kanopik ekipman olarak da adlandırmak mümkündür. Mumyalama sırasında vücuttan çıkarılan akciğer, bağırsaklar, karaciğer ve mideyi muhafaza etmek için kavanozların kullanılmasına dair ilk bulgulara Eski Krallık Devri’nde rastlanmıştır (Senti et al., 2018, s.268). Bilinen en eski kanopik ekipmanlar söz konusu hanedanlığın kurucusu olarak bilinen Kral Snefru’nun (MÖ 2613-2589) eşi Kraliçe I. Hetepheres’e aittir. Kaymaktaşıdan kare formlu yapılan sandığın içerisi dört farklı bölmeye ayrılmış ve her bir bölme içerisine kanopik kapların yerleştirildiği tespit edilmiştir. Kraliçenin sandığı içerisindeki kanopik kaplar ketene sarılmış

küçük parçalarının “pars pro toto” (bütün için bir parça) görüşü dahilinde kaplar içerisine yerleştirildiğini belirtmişlerdir. Geniş bilgi için bkz; (Öhrström et al., 2020, s. 2).

⁷Yukarıdaki ifadenin yanı sıra, mide ve kalın bağırsağın insan başlı İmset; ince bağırsak maymun başlı Hapy; akciğerler çakal başlı Duamutef; karaciğer ve safra kesesinin ise şahin başlı Qebhsenuf tarafından korunduğu şeklindeki farklı görüşler de mevcuttur. Bkz. (David, 2003, s.199; E. W. Budge, 1893, s. 195).

halde bulunmuşlardır (Ikram, 2003, s. 127). Bu döneme ait olduğu belirtilen diğer bir örnek ise, Kahire yakınlarında yer alan Giza kentinde Kraliçe III. Meresankh'a ait mastaba'da ortaya çıkarılmıştır.⁸ Bu kraliçenin 4. Hanedanlığın üçüncü kralı Kafra'nın (MÖ 2558-2532) eşi olduğu bilinmektedir. Diğer yandan 5. Hanedanlığın dokuzuncu kralı Unas'a (MÖ 2375-2345) ait piramit içerisindeki mezar odasının tabanından kanopik kap parçalarına ait bulgulara rastlanmıştır. Bunun yanı sıra 6. Hanedanlık Dönemi'nin ilk kralı Teti'nin mezar odasında eşine ait kanopik kaplar, mezar odası içerisindeki, lahit ile duvar arasındaki nişte bulunmuşlardır (Dodson, 1994, s. 12). Buradan hareketle Eski Krallık Devri'nde, kanopik kapların genellikle Mısır'ın imtiyazlı üst tabakası (krallar, kraliçeler, vezirler ve krala yakın yüksek görevliler) tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tasarlanan ilk kanopik kaplar incelendiğinde yazısız ve oldukça sade yapıldıkları görülmektedir. Bununla birlikte küçük formlu bu kaplar hafif kubbeli kapaklara sahiptir (Habicht et al., 2016, s. 1). Öte yandan 7. Hanedanlık Dönemine gelindiğinde ise, kanopik kaplarda biçimsel olarak değişiklikler meydana gelmiştir. Söz konusu kapların kapakları insan başı formunda yapılmaya ve üzerlerinde dini mahiyetli yazılarda görülmeye başlanmıştır. Akabinde 1. Ara Dönem'de (yaklaşık 2160-2055) insan başı formlu kanopik kap kapaklarının kullanımı daha da yaygın hale gelmiştir (Laemmel, 2015, s. 155).

Yine Mısır'ın Orta Krallık Devri'nde (MÖ 2055-1650) de kanopik kap geleneğinin kesintisiz devam ettiği anlaşılmaktadır. Bilhassa devlet yöneticisi olan kralların ve yüksek görevlilerin mezar odaları içerisinde kanopik kapların varlığı tespit edilmiştir. Bu devrin krallarından; 11. Hanedanlık Dönemi kralı II. Mentuhotep (MÖ 2055-1985); 12. Hanedandan I. Senusret (MÖ 1956, 1911), II. Amenemhat (MÖ 1911-1877), II. Senusret (MÖ 1877-1870), III. Senusret (MÖ1870-1831), III. Amenemhat (MÖ 1831-1786)'ın mezarlarında kanopik kap buluntuları ortaya çıkarılmıştır (Dodson, 1994, s. 16-36). İlaveten 12. Hanedan kralı II. Senusret'in valiliğini yapan Khakheperreseneb/Iy'e ait kanopik kap sandığı günümüzde Louvre Müzesi'nde (E 17108) sergilenmektedir. Bu kanopik kap sandığı Asyut kentinin kuzeyinde yer alan Meir Nekropolü'nün "C Tepesi"nde bulunmuştur. Ayrıca sandık yapımında paneller ve zıvanalar için Porsuk Ağacı, diğer zıvanalar ve mandallar için de Ilgın Ağacı, kapak için Halep Çamı ve geri kalan kısımlar için Hünnap Ağacı kerestesinin kullanıldığı belirlenmiştir. Yapı malzemesi olarak kullanılan Porsuk Ağacı'nın Türkiye'nin güneyindeki Amanos Dağları'ndan getirildiği belirtilmektedir (Rigault, 2015, s. 325-331). Bunların yanı sıra Orta Krallık sonrasında yer alan 2. Ara Dönem'e MÖ 1700-1550 tarihlendirilen kraliyet kalıntıları arasında üç ahşap kanopik kap sandığı daha keşfedilmiştir (Dodson, 1994, s. 37-47).

⁸ Üst yapısı bodur bir sekiye benzeyen mezar yapısıdır.

Mezar ekipmanları içerisinde önemli bir yere sahip olan kanopik kapların biçimsel formları tarihi süreç içerisinde değişip gelişerek kullanımının devam ettiği görülmektedir. Bu cümleden hareketle Yeni Krallık Devri'nin (MÖ1550-1069) 18. Hanedanlık Dönemi ile (MÖ 1550-1295) birlikte kaplar esas biçimini kazanmış olup, bombeli formda yapılan kapların kapakları tanrıları temsilen bir insan ve üç hayvan başı şeklinde biçimlendirilmişlerdir. Bunlar; insan başlı olan İmseti, maymun başlı Hapi, çakal başlı Duamutef ve Şahin başlı Kebehsenuet şeklinde betimlenmişlerdir. Diğer yandan bu hanedan dönemine kadar kullanılan kanopik kapların boyutları da farklılık göstermektedir. Özellikle kraliyet ailesine mensup kişiler ile saray görevlilerine ait kapların daha uzun tasarlandığı gözlenmektedir. Bunun en iyi örneğini saray mensubu olan Yuya ve Tjuyu'nun mezarında bulunan kanopik kaplar oluşturmaktadır. Bura ele geçen kanopikler kapaklarıyla birlikte yaklaşık 40 ila 50 cm yüksekliğe ulaşabilmektedir. Yine 18. Hanedanlık krallarından, IV. Tuthmosis'e ait kanopik kapların 40 cm civarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu kral döneminin sayılı valilerinden Maherpra'nın, Krallar Vadisi'ndeki mezarından ortaya çıkarılan kanopik kapların daha küçük olduğu görülmektedir (Laemmel, 2015, s.155). Bununla birlikte Yeni Krallık Devri'nin kanopik kaplarına ilişkin dikkat çeken bir diğer buluntu ise 18. Hanedanlık Dönemi'nin Naibesi Hatşepsut (MÖ1473-1458)'a aittir. Hatşepsut'un mezar odasında yer alan kuvarsit taşından yapılmış kanopik kap sandığı, lahidin güneydoğusunda bulunmuştur (Dodson, 1994, s. 48-49).

Bunların yanı sıra Yeni Krallık Devri'ne tarihlenen kanopik kap bulgularından hareketle mumyalama geleneğinde birtakım değişikliklerin meydana geldiği ve uygulamanın zirveye ulaştığı gözlenmektedir. Bu değişikliklerden birisi iç organların doğrudan işlenişi ve kanopik kapların rolü ile ilgilidir. Şöyle ki ölünün iç organları daha önceki uygulamada olduğu gibi çıkarıldıktan sonra vücuttan ayrı tutulmak yerine, natronla kurutulup ketene sarılmış ve karın boşluğuna geri yerleştirilmiş veya dokunulmadan bırakılmıştır. Bu durumda içi boş kanopik kapların işlevini kaybettiği düşünülse de ölen kimsenin sandukası içine yerleştirilme geleneğinin bu şekilde devam ettirildiği gözlenmektedir. Böylece kabaca şekillendirilip boyanan temsili kanopik kapların sembolik olarak mezarlar içerisine yerleştirildikleri görülmektedir (Laemmel, 2015, s. 155-156). Ayrıca mumyalama geleneğinin bir hayli gelişkin olduğu bu devirde iç organları ve beyni çıkarılmayan cesede dair en iyi örnek ise Deir el-Medina tepesinde keşfedilen kraliyet mimarı Kha ve eşi Merit'in (yaklaşık MÖ 1350) mumyaları gösterilmektedir (Senti et al., 2018, s. 268). Yine burada Kha ve Merit'in öteki dünyada kullanacağı inancıyla gömüldüğü düşünülen yaklaşık 500 gündelik eşyası da ele geçen buluntular arasındadır. Bununla birlikte söz konusu mezar kraliyet aile üyesi olmayan kişilere

ait ölü gömme gelenekleri hakkında da bilgiler ihtiva etmesi açısından dikkat çekmektedir (Bianucci et al., 2015, s. 2). Ayrıca mezar odalarından bulunan ve büyük oranda boş olan kanopik kapların buraya bırakılma amacının dini ritüellerin yerine getirilmesine yönelik olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan 18. Hanedanlık Dönemi krallarından IV. Amenhotep, Amarna Dönemi'nde (MÖ 1390-1322) çok tanrılı bir yapı arz eden geleneksel inanç sistemini terk ederek, Aten adı verilen Güneş Tanrısı'nı ön plana çıkarmıştır. Güneş diski ile gösterilen Aten'in en büyük savunucusu olan IV. Amenhotep, bu tanrının adına izafeten ismini Akhenaten olarak değiştirmiş ve bu yeni dini sistemi hayata geçirmek amacıyla Akhetaten isminde bir kent kurmuştur.⁹ Nitekim bu dini yapılanma adı geçen dönemde kanopik kapakların tasarımını da etkilemiştir. Şöyle ki kanopik kap kapaklarında "Horus'un Oğulları"nın başları yerine, mumyanın kendisi olduğu düşünülen insan başı figürleri işlenmeye başlanmıştır. Kahire ve New York Müzeleri'nde sergilenen IV. Amenhotep ve eşi Kija'ya ait kanopik kaplar bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır (Habicht et al., 2016, s. 3). Buradan hareketle 14. yüzyılda gelişen bu dini inancın etkisi kanopik kaplar üzerinde de görülmektedir. Bu geleneğin diğer bir örneğini ise 18. Hanedanlık Dönemi'nin 12. kralı Tutankhamon'un kanopik kapları oluşturmaktadır. Tutankhamon'un mezarındaki insan başı formulu kanopik kaplar altın kaplamalı sandığıyla birlikte mezar odasında ortaya çıkarılmıştır. Mezarın kapağı hariç sandığın tamamı kaymaktaşıdan (kalsit) oyulmuştur. Yine dış cephenin dört köşesinde tanrıçalardan İsis, Nephtys, Selket ve Neith'in tasvirleri yanı sıra onların büyü sözlere de yer almaktadır. Ayrıca tanrıçalar ve sözlere muhafaza ettiğine inanılan, Horus'un Dört oğlundan Imseti, Hapi, Qebhsenuf ve Duamutef koruyucu olarak betimlenmişlerdir. Bunlarla birlikte Tutankhamon'un sandığı içerisinde bulunan kanopik kap kapaklarının her birinin ön yüzünde, akbaba ve kobra başı betimleri de ayrı ayrı oyulmuştur. Ayrıca kaymaktaşıdan yapılan kanopik kap kapaklarının Tutankhamon'un başının tasviri olduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu insan başı formulu kanopik kap kapaklarının en ince ayrıntısına kadar şekillendirilip renklendirildiği de görülmektedir (Iorweth et al., 1976, s. 156).

Diğer yandan 19. Hanedanlık Dönemi kurucu kralı I. Ramses'den (MÖ 1295-1294) itibaren kanopik kap kapaklarındaki figürlerin sembolik hale geldiği gözlenmektedir (Senti et

⁹ Tell-el Amarna, Amarna Dönemi'ne ait uluslararası yazışmaların yazılı olduğu 382 çivi yazılı kil tabletin gün yüzüne çıkarıldığı kenttir. Bu dönemde Akdeniz Dünyası'nda yer alan irili ufaklı onlarca siyasi yapı arasında çeşitli konular çerçevesinde diplomatik yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalara kız istemeler, hediyeleşmeler, askeri yardım talepleri, doktor istekleri, altın istekleri, ticari ilişkiler ve daha pek çok şey konu olmuştur. Söz konusu bu arşiv 1887 yılında köylülerin kaçak kazı yaptıkları esnada bulunmuştur (Yılmaz ve Kılıç, 2020, s. 882-912).

al., 2018, s.268). Nitekim bu dönemde saray görevlisi olan Semen-Tawy'in kaymaktaşından yapılmış ve üzerinde hiyeroglif yazı bulunan kanopik kapları bunların bilinen en iyi örneğini teşkil etmektedir. Tüm bunların yanı sıra II. Ramses Dönemi'nden (MÖ 1279-1213) sonra yeşil fayanstan yapılmış kanopik kaplar üzerinde bulunan yazıtların sadeleştirilip daha da azaldığı görülmektedir (Hassaan, 2018, s. 17; Habicht, 2016, s. 3).

Yeni Krallık Devri'nde geliştirilen yeniliklerin ardından, Üçüncü Ara Dönem'e (MÖ 1069-715) gelindiğinde ise kanopik kapların çoğunlukla eski şekilde tekrar kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir. Nitekim arkeolojik verilerce 21. Hanedan Dönemi krallarından Amenemnisu ve I. Psusennes; 22. Hanedan Dönemi kralı II. Osorkon, oğlu Hornekti ve kızı Tjesbastetperet ile sonraki kral II. Şeşonk'e ait kanopik kapların içerisine iç organların konulduğu teyit edilmiştir (Laemmel, 2015, s. 156).

Eski Mısır'ın Son Krallık Devri'ne (MÖ 715-332) gelindiğinde ise, kanopik kapların kullanımının giderek azaldığı görülmektedir. Nitekim Pers Egemenlik (MÖ 525-332) yıllarına ait mezarlar içerisinde kanopik kap izlerine daha az rastlanmasına rağmen mumyalama geleneğinin devam ettiği belirtilmektedir. Şöyle ki Sakkara'da bulunan Pers Egemenlik yıllarından kalma mezar sitelindeki mumyalama sahnesiyle ilgili görsellerde bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Laemmel'e göre ise Djedherbes adındaki mezar steli Mısır ve Pers sanatına dair kültürel öğeleri bir araya getirmesiyle dikkat çekmektedir. Söz konusu stel üzerinde yer alan mumyalama işlemine dair görselde sedyenin hemen altında, bir insan ve üç hayvan başı şeklinde dört kanopik kap tasvir edilmiştir. Bu görsel Mısır'da Persler Dönemi'nde halen kanopik kap uygulamasının nadiren de olsa kullanımının devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir (Laemmel, 2015, s. 157). Ayrıca Son Krallık Devri'ne tarihlenen 25. Hanedan Dönemi'nin, Kuş Kralları ve 26. Hanedanlığın Sais Kralları Dönemi'nde de kanopik kapların kullanıldığı anlaşılmaktadır (Galassi et al., 2016, s. 76-77). Nitekim Sais Kralları Dönemi, kanopik kapların zirveye ulaştığı son dönem olarak görülmektedir. Ayrıca şişkin tabanlı, ince ve uzun gövdeli, bir insan ile üç hayvan başı şeklindeki kapaklara sahip klasik tarzdaki kanopik kapların saygın kişilerin cenaze eşyalarının önemli bir parçasını oluşturduğu anlaşılmaktadır (Habicht et al., 2016, s. 3). Son Krallık Devri'nden itibaren iç organların kanopik kaplar içerisine konulması geleneği giderek azalmış ve Ptolemaioslar Dönemi'nde (MÖ 305-31) kullanımı ortadan kalkmıştır (Galassi et al., 2016, s. 76-77). Bunun yanı sıra kanopik kapların işlevsel olarak pek bir önemi kalmasa da fiziki olarak kullanımının devam ettiği görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere, belirtilen zamana kadar cenaze töreni ve geleneklerinin temelinde yer alan kanopik kapların, sembolik manada bir süre daha varlığını koruduğu anlaşılmaktadır.

Roma Dönemi'nden (yaklaşık MÖ 31, MS 350) itibaren ise mumyalama usulünde yeni yöntem ve tekniklerin gelişmesiyle birlikte ölü gömme geleneğinin önemli bir parçasını teşkil eden kanopik kapların izlerinin silinip unutulduğu belirtilmektedir (Senti et al., 2018, s. 268). Her şeye rağmen bu kapların işlevsel olarak kullanılmalarının tamamen son bulduğu söylenemez, çünkü benzeri uygulamaların günümüzde de paganist inançlarda varlığına dair izler mevcuttur. Şöyle ki bazı toplumların inancı gereği ölü yakma geleneğinden arta kalan küllerin muhafaza edildiği kapları buna örnek olarak verebiliriz.

2. Kanopik Kapların Yapı Malzemesi

Daha önce de ifade edildiği üzere çeşitli müzelerin katalogları ve koleksiyonlarının yanı sıra kazı raporlarından elde edilen verilere göre kanopik kapların temel yapı malzemesinin taş olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde yaygın olarak kullanılan ise kaymaktaşı veya kalsit olarak tanımlanan taştır. Bununla birlikte kartonaj¹⁰, fayans gibi çeşitli emtialar da bu kapların yapımında kullanılmıştır. Diğer yandan tarihi süreç içerisinde imar faaliyetlerinin başlıca yapı malzemesi olan kilin kanopik kapların yapımı için de tercih edildiği gözlenmektedir. Bunun bilinen en iyi örneğini ise Eski Krallık Devri'ne ait Giza kenti buluntuları oluşturmaktadır. Nitekim bu kanopik kaplar Nil Nehri sularının biriktirdiği alüvyonlardan elde edilen kilden yapılmıştır (Laemmel, 2015, s. 157-158). Ayrıca adı geçen kapların yapı malzemesinde tercih edilen diğer bir tür ise ahşaptır. Bu malzemeden yapılan kaplara bakıldığında ise, çoğunluğunun parlak renklerle boyandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ahşap kanopik kaplara nadiren bir bütün olarak rastlanılmıştır. Çünkü dayanıksız olan ahşap zaman içerisinde doğal koşullar ve iklimsel etmenler gibi nedenlerden dolayı çürüyüp kaybolduğu bilinmektedir. Ayrıca Mısır'da cenaze ritüellerinin ayrılmaz bir parçası olan kanopik kap geleneğinde kullanılan malzemenin türü ölen kişinin varlık durumunu da yansıtmaktadır. Bu cümleden olmak üzere değerli metaller veya taştan yapılmış kanopik kaplar yüksek statüdeki soylular ile rahip sınıfından olan kişilere aittir. Toplumun daha alt tabakasında yer alan kişilerin ise taş, boyalı fayans, ahşap ve kilden yapılmış kanopik kaplarının olduğu görülmektedir.

3. Kanopik Kap Sandıkları

Kanopik kaplar, dört temel iç organ için tabut görevi gören ahşap bir sandıkta saklanmışlardır. Kanopiklerin içerisine yerleştirildiği sandıkların yapı malzemesi ise genellikle ahşaptan oluşmakta az da olsa taş ve kilin de kullanıldığı bilinmektedir. Fakat dayanıklı malzemelere göre dayanıksız olan ahşap sandıklara ait arkeolojik bulgulara çok az

¹⁰ Ölü insan ve hayvanların vücudunun sarılması için kullanılan, kağıt hamuruna benzeyen, keten ile papirüs liflerinin alçıyla sertleştirilmesi sonucu üretilmiş malzemedir. Söz konusu maddenin mumya maskesinin ve sandukalarının yapımında da kullanıldığı ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Mieroop, 2019, s. 349).

rastlanılmıştır. Bu bağlamda çeşitli mezar alanlarında yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde eksiksiz olarak ele geçen kanopik kap ekipmanları nadiren bulunmuştur (Goldstein, 1990, s. 21). Görünüş itibariyle bu ahşap sandıkların dış çerçevesi ve kapak kısmı hiyeroglif yazılarıyla bezenip, sahte kapı betimlemeleri ve bir çift gözün yanı sıra parlak renklerle boyanmıştır. Bu sandıklar esasında minyatür tabutlar olarak da tasarlanmışlardır. Ayrıca ölen kişinin sonraki yaşamında iç organlarına erişmesine ve yeniden bir araya gelmesine imkân sağlamış olabilecekleri düşünülmektedir. Bundan ötürü, bazı mezar yapılarında belirtilen sandıkların çoğunlukla mumyanın baş hizasına gelecek şekilde mezar odasının doğu duvarındaki bir niş içerisine yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim cenaze ritüellerinde, mezara konulan diğer eşyalar çok önemsenmemekle birlikte kanopik kapların eksiksiz bir şekilde yerleştirilmesinin gerekli olduğu düşüncesi mevcuttur (David, 2003, s. 199).

Ayrıca genellikle siyah renkte boyanan kanopik kap sandıkları genel itibariyle kare şeklinde yapılmışlardır. Yine sandıkların iç kısmı ahşap bölmelerle dört eşit alana bölünerek her birinde birer kap yer alacak şekilde tasarlandıkları görülmektedir. Bu sandıkların ölen kişinin iç organlarının öte dünyaya gidişini kolaylaştırması için, altı kızak şeklindeki kaideler üzerine oturtulduğu gözlenmektedir. Ayrıca ölümler alemine ulaşmak için bir araç olarak da tasarlanmış olabileceği düşünülen bu kızakların inanç noktasında da ayrı bir anlam ifade ettiği söylenebilir.

Bunların yanı sıra kanopik kap sandıkları, büyük tanrılar Osiris ve Anubis'in hamiliğinde olmasına rağmen kanopikler içerisindeki organlar ile adı geçen tanrılar dört tanrıça tarafından bizzat korunmaktaydı (Ouda, 2012, s. 131). Nitekim söz konusu sandıkların dış kısımlarına bakıldığında koruyucu tanrıçalardan İsis, Nephthys, Neith ve Selket'in tasvirlerinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca sandıkların dış kısımlarında Ölüler Kitabı'ndan birtakım formüllerin yazılı olduğu gözlenmektedir (John, 2010, s. 26). Kanopik kap sandıkları geliştirilmeden önceki dönemlerde adı geçen kapların, mezar odaları içerisindeki zemine veya niş içerisine yerleştirildikleri belirtilmektedir. Bu durumun en güzel örneğini ise Nil Nehri'nin batı yakasında yer alan Giza'daki Kefren Piramidi'nin mezar odası oluşturmaktadır. Kanopik kap sandığının ilkel biçimi olarak tanımlanan bu boşluklar mezar odasında bulunan lahidin güneydoğusundaki duvar içerisine oyularak yapılmıştır. Fakat 4. Hanedanlık Dönemi'ne gelindiğinde ise sandıkların şeklinde ve kullanılan malzemesinde birtakım değişiklikler gözlenmiştir. Söz konusu döneminin başlarında sandıkların yapımında ahşap keresteler kullanılmış olup, taş, toprak, kil vb. malzemelerin kullanımı ise hanedanlığın son yıllarına denk gelmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere sandığıyla birlikte kanopik ekipmanın en eski

örneklerinden birisi kraliçe III. Meresankh'a aittir. İlk örneklerden bir diğeri ise 6. Hanedanın kralı I. Pepi'ye (MÖ 2321-2287) ait tam teşekküllü taş sandıktır. Bu kanopik kap sandığının temel özelliği ise oldukça sade görünümlü ve basit formda oluşudur (Dodson, 1994, s. 8-12).

Tüm bunlara ek olarak Yeni Krallık Devri'nin kanopik sandıklarına bakıldığında genel itibariyle çoğunun yapımında taş malzemelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak toplumun üst tabakasına ait kişilerin mezarlarında ortaya çıkarılan kimi sandıkların yapımında ağaç keresteleri kullanılmıştır. Bu sandıkların üzerlerindeki süslemeler ve yazı biçimlerinin hemen hepsinin ortak özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu özelliklerin 18. Hanedanlık Dönemi'nden itibaren daha sarıh bir şekilde uygulandığı söylenebilir. Sandıklar ve içerisinde bulunan kaplar üzerindeki hiyeroglif yazılardan anlaşılacağı üzere, Ölüler Kitabı'nın bazı bölümlerinden alıntılarının yapılmış olduğu belirtilirken, bu durumun giderek yaygınlık kazandığı gözlenmiştir (Hammad et al., 2019 s. 7). Bununla birlikte Mısır'ın Son Krallık Devri'ne gelindiğinde ise kanopik kap sandıklarının daha ince ve uzun bir şekilde tasarlanıp yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 26. Hanedanlık Dönemi ile kanopik kap ve sandıklarının kullanma geleneğinin eski önemini yitirdiği belirtilmektedir (Ouda, 2012, s. 138).

Yeni Krallık Devri'nin 18. Hanedan döneminin ortalarında yaşamış soylu bir kimse olan Maiherpri'nin Krallar Vadisi'ndeki mezarından ortaya çıkarılan kanopik kap sandığı dikkate değer bir örnektir. Nitekim söz konusu sandık buluntusunun temel özelliği soylu mezarlarından çıkan ve hemen hemen hiç bozulmamış olarak keşfedilen örneklerden birini oluşturmasıdır. Adı geçen kap sandığının mezar yapısı içerisindeki lahidin hemen yanında, mezar girişinin sağ tarafındaki duvarın zemininde ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen bu kızaklı sandık siyah renge boyanmış, altın yıldızlar ile süslenmiş olup buluntu gurubunun en iyi bir örneklerinden birisi olarak görülmektedir. Söz konusu kanopik kap sandığı dış ve iç kapaktan oluşmakta ve kapların yerleştirileceği şekilde dört bölmeye ayrılmış durumdadır. Yine sandığın her bir yan paneli iki yıldızlı tanrı figürüyle süslenmiş, paneller üst ve iki tarafından olmak üzere üç tarafı yazıyla çerçevelenmiştir. İlk yan panelde birbirlerine dönük tanrıçalar İsis ve Nephthys'in başlarının üzerinde kendilerine ait amblemleri mevcuttur. İki tanrıçanın üzerinde, bir topuzla ikiye bölünmüş, üç taraflı hiyeroglif yazılı bir çerçeve bulunmaktadır. İkinci yan panelde de tanrı Horus'un oğullarından ikisi tam bir insan şeklinde tasvir edilmiştir. Bunlar; Imsety ve Hapy olup, her biri üzerindeki yazıda tanımlanmıştır. Üçüncü yan panelinde ilk panelde olduğu gibi tanrıça Neith ve Serqet birbirlerine dönük tasvir edilmiş olup, başlarının üzerinde amblemleri yer almaktadır. Ayrıca iki tanrıçanın üzerinde üç kenarlı hiyeroglif yazılı bir çerçeve mevcuttur. Son panelde ise Qebehsnef ve Duamutef'in figürleri mevcuttur. Bunların vücutları bütün

olacak şekilde cepheden, yüzleri de profilden görünecek şekilde tasvir edilmiştir. İki yıldızlı tanrı figürü ile süslenen bu panellerin üç tarafı yani üst ve iki tarafı bir satır yazı ile çerçevelenmiştir. Öte yandan sandık içerisindeki kanopik kapların ikisi ketene sarılı halde bulunmuştur. Bu kavanozların boyut ve genişlikleri farklılık göstermektedir. Söz konusu bu kaplar kaymaktaşıdan yapılmıştır. Dört kanopik kabın her biri insan başı şeklinde tasarlanmış olup, üzerlerinde içerisindeki organları korumaktan sorumlu tanrıya ait dualar yer almaktadır (Hammad et al., 2019, s. 1-7). Söz konusu kanopik kabın malzemesine bakıldığında soylu kişilere ait olan özel yapı malzemesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda adı geçen kişinin kraliyet ailesi ya da saray erkanından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Teb kentinde ortaya çıkarılıp, günümüzde British Museum'da sergilenen 26. Hanedanlık Dönemi'ne tarihlendirilen diğer önemli buluntu Ns-ri-rwd'ye ait ahşap kanopik sandıktır. Bu sandığın özelliğine bakıldığında ise, üzerinde dört koruyucu tanrı ve tanrıçalar arasında gerçekleştirilen libasyon sahnesi yer almaktadır. Sandığın panellerinin sol kenarları dört sütuna ayrılmış olup bu sütunlar hiyeroglif yazısıyla bezenmiştir. Kapağın ortasından kenarına doğru bir hiyeroglif metin ilerlemektedir. Söz konusu metin sarı zemin üzerine siyah renkte yazılmıştır. Burada; “*Osiris, Amun'un (Tapınağın) içindeki Şarkıcı, Osorkon'un kızı Ns-‘3-rwd*” şeklinde yer alan ifade sandığın sahibini belirtmektedir. Bu ifade sandık üzerindeki diğer aile üyelerine yönelik tek referanstır. Ayrıca Ns-‘3-rwd unvanı onun seçkin konumuyla birlikte şarkı söyleyip ve sistrum çalarak ritüellere katıldığını göstermektedir. Karnak Tapınağı ile ilişkilendirilen bu unvanı taşıyan kadınlar, toplumun üst tabakasına ait kişilerin kızları veya kız kardeşleridir (Ouda, 2012, s. 127-131).

Zürih Üniversitesi Tıp Enstitüsü'nde sürdürülen bilimsel çalışmalardan hareketle mezarlarda ele geçen mumyalar ve kanopik kaplarda çıkarılan iç organ kalıntıları üzerinde yürütülen çalışmalar eskiçağ Mısır tıbbi uygulamaları ve hastalıkları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Nitekim mumyalaşmış iç organlara ait örneklerin radyolojik ve paleomoleküler incelemesi sonucu, elde edilen veriler o dönemde yaşamış kişilerin sağlık problemlerine ulaşılmasını kolaylaştırmıştır (Galassi et al., 2017, s. 77). Ayrıca kanopik kaplar içerisinde yer alan organ kalıntıları ölen kişinin cinsiyeti ve yaşıyla ilgili bilgilerin de elde edilmesini sağlamıştır.

Arkeolojik çalışmalar sonrasında ortaya çıkarılan bazı kanopik kap ve sandıklar günümüzde dünyanın farklı müzelerinde sergilenmektedirler. Bunlar arasında en önemlileri Kahire'deki Mısır Müzesi ve Kızıldeniz sahil kenti Hurghada Şehir Müzesi'dir. Sayı ve tarihi önem bakımından açık ara en önemli kanopik kap koleksiyonu Kahire'deki Ulusal Müze'de

bulunmaktadır. Diğer önemli koleksiyonlar, Metropolitan Müzesi (New York) ve Brooklyn Müzesi (New York), Museo Egizio (Torino), British Müzesi (London), Floransa Müzesi, Boston Müzesi, Viyana Sanat Tarihi Müzesi, Louvre Müzesi (Paris) ve İstanbul Arkeoloji Müzesi gibi çeşitli müzelerin Eskiçağ Mısır koleksiyonu bölümünde sergilendikleri bilinmektedir.

Sonuç

Ölüm, insanoğlunun var olduğu andan itibaren anlamlandıramadığı ve zihninden atamadığı bir kavramdır. İnsanlar yaşamının bir gün son bulacağı ve asıl sonsuz hayatın doğacağı inancıyla yani ölüm bilinci ile yaşam sonrası için hazırlıklar yapmıştır. Bu noktada eskiçağın büyük uygarlıklarından birisini kuran Mısır halkı ölümle birlikte öte dünyada ölümsüzlüğün başladığına inanmıştır. Yani ölüm fani dünyadan sonsuz yaşama geçiş olarak görülmüştür. Zira bu geçiş süresince bedenin bütünlüğünü koruması gerekliliğine inanılmaktadır. Bu nedenle başta doğal yollarla gerçekleşen ve sonradan yapay yöntemlerle geliştirilerek uygulanan mumyalama tekniği ile ölü bedeninin korunması amaçlanmıştır. Yetmiş günlük süreci kapsayan mumyalama işleminde cesedin iç organları çıkarıldıktan sonra ayrı ayrı mumyalandığı gözlenmektedir. Bu iç organlar “kanopik” adı verilen kaplar içerisine konulmuş ve bir sandık içerisinde ölen kişinin cesediyle birlikte mezarına gömülmüştür.

Eski Krallık Devri'nin 4. Hanedanlık Dönemi'nden itibaren ortaya çıkan ve gelişen yapay mumyalama yöntemine bakıldığında sade ve yazısız olan kapların kapakları düzdür. Akabinde 7. Hanedanlık Dönemi'nin sonlarından itibaren kanopik kaplarda biçimsel olarak değişiklikler meydana gelmiş kanopik kaplar üzerinde hiyeroglif yazısıyla dualar yazılıp kapakları ise insan başı formunda şekillendirilmeye başlanmıştır.

Yeni Krallık Devri'ne gelindiğinde ise, 18. Hanedanlık Dönemi ile birlikte insan ve üç hayvan figürleriyle biçimlendirilmiş kanopik kap kapakları görülmeye başlanmıştır. Diğer yandan bu kapların her birinde, içindeki organı korumakla vazifelenirilmiş tanrıya ait duaları içeren yazılar da yer almaya başlamıştır. Söz konusu bu kaplar ölen kimsenin sosyal statüsü ve ekonomik durumuna göre ahşap, taş, kil, pişmiş toprak, fayans, kalsit, kaymaktaş gibi çeşitli malzemeler kullanılarak yapılmıştır. Başta krallar, kraliçeler ve çocukları ile sarayın önde gelen katipleri, ordu komutanları, valileri ve rahipleri gibi soylu kişilerin iç organlarının muhafazası için bu kapların kullanıldığı gözlenmiştir. Şöyle ki kişi ne kadar itibar sahibi veya zenginse, kanopik kap ile kapakları da o kadar iyi süslenmiş ve yontulmuştur.

Bunların yanı sıra Yeni Krallık Devri kanopik kap kullanım geleneği zirveye ulaşırken, iç organların çıkarılıp, mumyalanmasında sonra kanopik kaplar içerisine konulması işleminin

yanında farklı bir yaklaşımda ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımda, organlar, bazen mumyalandıktan sonra vücudun içerisine geri yerleştirilmiş olup kanopik kaplar da temsili olarak mezara konmuşlardır. Eski Mısır tarihinin kadim mezar geleneklerinden biri olarak görülen kanopik kap kullanımını eskiçağın son dönemlerinden itibaren azalmış ve Ptolemaioslar Dönemi'yle (MÖ 332-30) birlikte neredeyse tamamen yok olmuştur. Nitekim Mısır kültürünün en göze çarpan ölü gömme ritüellerinden biri olarak bilinen kanopik kaplar, işlevsel olarak değişime uğramış olmasına rağmen bugüne kadar varlıklarını koruduklarını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Bianucci, R., Habicht, M.E., Buckley, S., Fletcher, J., Seiler, R., Öhrström, L.M., Vassilika, E., Böni, T., Rühli, F. J. (2015). Shedding New Light on the 18th Synasty Mummies of the Royal Architect Kha and His Spouse Merit. *PLoS ONE*, 10 (7), 1-21.
- Brewer, D. J., Teeter, E.(2007). *Mısır ve Mısırlılar* (Çev. N. Uzan). Arkadaş Yayınları
- Brier, B. (2001). A Thoroggly Modern Mummy. *Archaeology*, 54 (1), 44-50.
- Budge, E.W. (1893). *The Mummy Chapters on Egyptian Funereal Archaeology*. Cambridge at the University Press.
- David, R. (2003). *Handbook to Life in Ancient Egypt*. Facts on File.
- Dodson, A. (1994). *The Canopic Equipment of the Kings of Egypt*. Kegan Paul International.
- Eppenberger, P.E., Cavka, M., Habicht, M.E., Galassi, F.M., Rühli, F. (2018). Radiological Findings in Ancient Egyptian Canopic Jars: Comparing Three Standard Clinical Imaging Modalities (X-Rays, CT and MRI). *European Radiology Experimental*, 2 (12), 1-9.
- Ferguson, R.J. (2016). The Ancient Egyptian Concept of Maat: Reflections on Social Justice and Natural Order. *Centre for East-West Cultural&Economic Studies*, (15), Bond University, 2-91.
- Galassi, F.M., Habicht M.E., et al, (2017). The Canopic Jar Project: Interdisciplinary Analysis of Ancient Mummified Viscera. *CIPEG Journal*, (1), 75-79.
- Goldstein, S.M. (1990). Egyptian and Near Eastern Art. *Bulletin*, New Series, 19(4), 1-52.
- Hassaan, G.A. (2018). Mechanical Engineering in Ancient Egypt, Part 76: Alabaster Products Inscription. *International Journal of Emerging Engineering Research and Technology*, 6 (10), 12-23.
- Habicht, M.E., Senti, S. et al., (2016). The Scientific Value of Ancient Egyptian Canopic Jars for Medical and Egyptological Research. *Shemu The Egyptian Society of South Africa*, 20 (3) 1-4.

- Hammad, M.B., Gerges, M.A. (2019). Maiherpri's Canopic Chest (CG24005) and Jars (CG.24006) from the Cairo Museum, A Full Publication. *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality*, 16 (1), 1-11.
- Herodotos, (1991). *Herodot Tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Ikram, S. (2003). *Death and Burial in Ancient Egypt*. Pearson.
- Iorwerth, E., Edwards, S. (1976). *Treasures of Tutankhamun: National Gallery of Art, Metropolitan Museum of Art*.
- İnan, A. (1992). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- John, J.A. (2010). *Journey Through Eternity: Egyptian Funeral Art*. California State University Dominguez Hills, Degree Master o Arts.
- Kuhr, A. (2013). *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330) (C. I)*. (Çev. D. Şendil). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Laemmel, S. (2015). Clay Canopic Jars: An Example from TT23 and Its Typological and Historical Context. *And the Earth is Joyous, Essays in Honour of Galina A. Belova*, (Eds. S. V. Ivanov-E.G. Tolmacheva), CES RAS, 153-175.
- Memiş, E. (2009). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*. Ekin Yayınevi.
- Mierop, M. Van De. (2019). *Eski Mısır Tarihi*. (Çev. A. Oğuz Bozkurt), Homer Kitabevi.
- Ouda, A M. (2012). The Canopic Box of "NS-₃-RWD" (BM EA 8539). *The Journal of Egyptian Archaeology*, 98, 127-138.
- Öhrström, L., Tekin, A., et al.(2020). Experimental Mummification-In the Tracks of the Ancient Egyptians. *Forensic Clinical Anatomy*, 1-12.
- Rigault, P. (2015). The Canopic Chest of Khakheperreseneb/Iy – Louvre E 17108. *The World of Middle Kingdom Egypt (2000-1550 BC) Contributions on Archaeology, Art, Religion, and Written Sources*, 1, 325-331.
- Senti, S., Habicht, M.E., et al.(2018). Egyptian Canopic Jars at the Crossroad of Medicine and Archaeology: Overview of 100 Years of Research and Future Scientific Expectations. *Pathobiology*, 85, 267-275.
- Shaw, I. (2000). *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford University Press.
- Smith, G. E. (1914). Egyptian Mummies. *The Journal of Egyptian Archaeology*. 1 (3), 183-196.
- Vegia, P. (2012). Studying Mummies and Human Remains: Some Current Developments and Issues. *Journal of the Washington Academy of Sciences*, 98 (2), 1-21.

Yılmaz, C., Kılıç, Y. (2020). Eski Yakınoğu Diplomasi Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (2), 882-912.

İnternet Kaynakları

<https://collections.mfa.org/objects/538141>

<https://www.britishmuseum.org/collection/search?keyword=canopic>

<https://www.britishmuseum.org/collection/search?keyword=canopic>

https://www.britishmuseum.org/collection/search?keyword=canopic&view=grid&sort=object_name_asc&page=4#page-top

Ekler

*Resim 1. Kraliçe III. Meresankh'a ait kanopik kaplar
4. Hanedanlık Dönemi*

<https://collections.mfa.org/objects/538141>

*Resim 2. Kanopik kap sandığı ((EA30722)
Orta Krallık Devri*

<https://www.britishmuseum.org/>

*Resim 3. Maiherpri'nin Kanopik Sandığı
Yeni Krallık Devri*

(M. B. Hammad-Mariam A. Gerges, agm, s.8)

*Resim 4. Maiherpri kanopik kavanozları
Yeni Krallık Devri*

(M. B. Hammad-M. A. Gerges, agm., s.1.)

Resim 5. Ns- 'z-rwd' nin kanopik kap sandığı kaplar

<https://www.britishmuseum.org/collection/object>

Resim 6. 25. Hanedan Dönemi kanopik

<https://www.britishmuseum.org/>

*Resim 7. Tutankhamon'un kanopik kap sandığı
(A. Dodson, age., s.131.)*

*Resim 8. Tutankhamon'un kanopik kap sandığı.
(A. Dodson, age., s.131.)*

